खोपहरु

खोपहरुले कसरी काम गर्छन् ? खोप सौम्य (Mild) वा निष्क्रिय किटाणुबाट बनेको हुन्छ । यसको प्रयोगले रोगसँग लड्न शरिरले विशेष प्रकारको तत्व अर्थात “एन्टिबडिज” उत्पादन गर्छ । यही “एन्टिबडिज” ले विभिन्न रोगबाट बचाउँछ ।

खोपहरुले कसरी काम गर्छन् ? खोप सौम्य (Mild) वा निष्क्रिय किटाणुबाट बनेको हुन्छ ।यसको प्रयोगले कसरी रोगसँग लड्न शरिरले विशेष प्रकारको तत्व अर्थात “एन्टिबडिज” उत्पादन गर्छ । यही“एन्टिबडिज”ले विभित्र रोगबाट बचाउँछ ।

शिशुहरुलाई चाहिने केहि एन्टिबडिज त जन्मजात आमाबाट नै पाउँछन् । स्तनपान गराउँदा शिशुको रोग प्रतिरोधात्मक शक्ति झनै बलियो हुन्छ ।

बिफर, प्लेगजस्तो डरलाग्दा रोगहरु निर्मूल भईसकेका छन् । अब तिनको लागि खोप दिइन्न ।

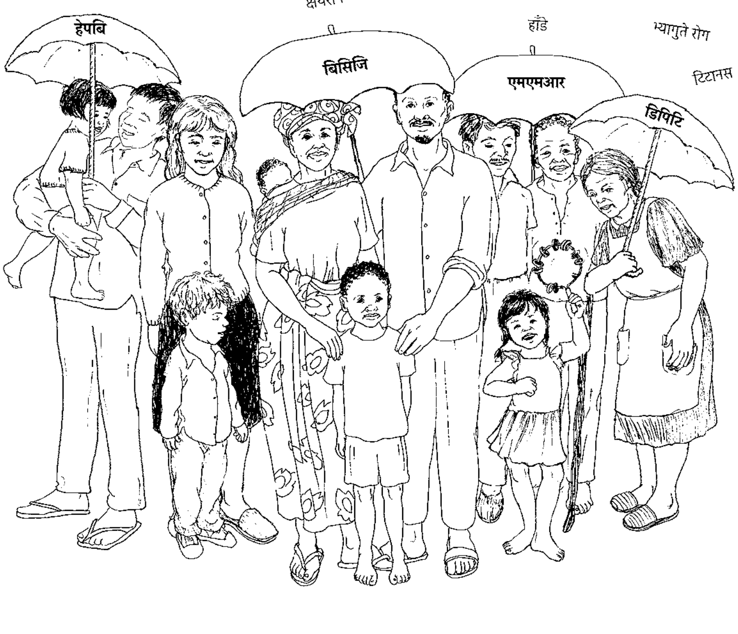

धेरै मानिसहरुलाई खोप दिँदा तिनको रोग प्रतिरोधात्मक क्षमताले अन्य व्यक्तिलाई पनि सुरक्षा दिन्छ । यसैलाई नै सामूहिक प्रतिरोध भनिन्छ ।

खोपहरु र तिनको आवश्यकताको बारेमा

खोपहरुले वालवच्चाहरुलाई लहरे खोकि, धनुष्टकांर (टिटानस), निमोनिया, दादुरा, हेपाटाइटिस बि, क्षयरोग र रोटाभाइसको संक्रमणबाट हुने झाडापखाला लगायतका धेरै खतरनाक रोगहरुबाट बचाउँछ ।

नपालमा स्वस्थ्य चौकी अस्पतालमा कहिले कुन खोप लगाउने भनेर खोप तालिका पनि छ । उनीहरु स्वस्थ रहनका लागि आबश्यक खोपहरु दिनका लागि नियमित तालिका अनुसार स्वास्थ्य कार्यकर्ता हरु जाने गर्दछन् ।

कुनै विशेष रोगका बिरुद्ध हाम्रो शरिरलाइ जुध्ने शक्ति निर्माण गर्नका लागि कुनै खोप एक पटकभन्दा बढी दिइन्छन् । कुनै खोप चाँही एकचोटी मात्र दिइन्छ । जस्तो बुस्टर डोज ।

? खोप लगाउन समय तोकिएको बेलामा बच्चा बिरामी परे के गर्ने ?

➡ रुघाखोकि जस्तो सामान्य बिरामी हुँदा खोप लगाउन सकिन्छ । बच्चालाई गम्भिर स्वास्थ्य समस्या भए स्वास्थ्य कार्यकर्ताले पछि ल्याउन सल्लाह दिन्छन ।

? के खोपहरु सुरक्षित हुन्छन् ?

➡ खोपहरु सुरक्षित हुन्छन् । खोपहरु लगाएपछि केहि दुख्ने वा सामान्य ज्वरो आउन सक्छ । तर निको भइहाल्छ ।

? खोप ठूला मान्छेलाई पनि जरुरत पर्छन् ?

➡ सबै बालबच्चाहरुलाई खोप जरुरी हुन्छन् । तर केहि रोगहरुबाट सुरक्षित हुन ठूला बच्चा र वयस्कहरुलाई “बुष्टर”खोप चाहिन्छ । आमा र बच्चा दुबैको स्वास्थ्य रक्षाको लागि गर्भवती महिलालाई पनि खोप लगाउने गरिन्छ ।

खोपहरु कसलाइ र किन लगाउने?

हरेक क्षेत्र, देश र कहिंलेकाहिं देशभित्रपनि जिल्लाका चाहिए अनुसारका खोपहरुको आफ्नै सूचि हुने गर्दछः

- केहि खोपहरु नवजात शिशु, वालबच्चालाई दिइन्छन् । शिशु अवस्थामा खोप नलगाएका ठूला बच्चाहरु वा वयस्कहरुलाई पनि पछि दिन सकिन्छ ।
- केहि खोपहरु कुनै निश्चित क्षेत्रको लागि मात्र उपयोगि हुने भएकोले त्यस क्षेत्रमा बसोबास गर्ने वा भ्रमण गर्नेलाई मात्र प्रयोग गरिन्छन् । एलो फिबर अफ्रिकाको देशमा मात्र लगाइन्छ ।
- कुनै क्षेत्रमा नयाँ रोग देखा परेमा त्यसका बिरुद्धको खोप सबैलाई लगाउनुपर्ने हुनसक्छ ।

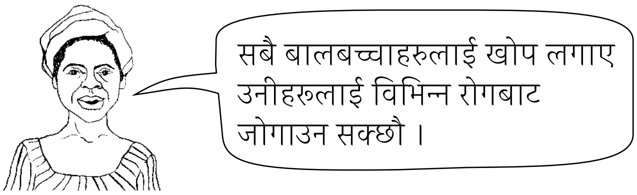

नियमित रुपमा लगाए खोप शिशु र बालबच्चाहरुको सुरक्षित हुन्छन् ।

शिशु जन्मे पछिको १ वर्षसम्म विभिन्न खोपहरु लगाइन्छन् । कहिले कुन खोप लगाउने भन्ने कुरा देशको स्वास्थ्य नीतिमा भर पर्दछ । नेपालमा पनि खोप सम्बन्धी नीति छ ।

शिशु एवं बालबच्चाहरु स्वस्थ हुन खोपको साथै रोगको रोकथाम गर्न सफा र स्वस्थ वातावरण पनि महत्वपूर्ण हुन्छ । सुरक्षित पिउने पानी, कम्तिमा पहिलो ६ महिनासम्म शिशुलाई स्तनपान र पोषणयुक्त खानेकुराले धेरै रोगहरुबाट सुरक्षा दिन्छ ।

बालबालिकाले सबै खोपहरु नलिए अनेक समस्या पर्न सक्छ ।

नेपालमा स्वास्थ्य सम्बन्धि निकायहरुले शिशु एवं बालबच्चाको लागि चाहिने खोप तालिका बनाएको छ ।यसले कुन खोपहरु सँगै प्रयोग गर्न सकिन्छ र कुन उमेरमा कुन खोप प्रयोग गर्ने भन्ने देखाउँछ ।

खोप तालिका

खोप	पहिलो मात्रा	दोस्रो मात्रा	तेस्रो मात्रा	चौथो मात्रा	पाँचौ मात्रा
बिसिजि	जन्ममा				
हेपाटाइटिस बि	जन्ममा अथवा डिपिटि सँगै	दोस्रो महिना	तेस्रो महिना		
डिपिटि (डिप्थेरिया, धनुष्टंकार, लहरेखोकी)	६ साता	१० साता	१४ साता	थप (बुष्टर) १८ महिना	थप (बुष्टर) ५ बर्ष
पोलियो	६ साता	१० साता	१४ साता	थप (बुष्टर) १८ महिना	थप (बुष्टर) ५ बर्ष
हिब	२ महिना	४ महिना	६ महिना	१२-१५ महिना	
दादुरा + रुबेला	९ महिना				
JE	जापानिज इन्सेफलिटस – १३ महिना				
एम एम आर दादुरा, हाडे, रुबेला	१५ महिना				
ठेउला	१८ महिना				
मेनिङ्गो (ए. सी.)	३ बर्ष (त्यसपछि हरेक ३ बर्षमा)				
हेपाटाइटिस ए	१ बर्षपछि				

खोप तालिका लगभग यस्तै हुन्छ । यद्यपि खोपहरुको प्रत्येक समूहको लागि उमेर भने देश अनुसार फरक पर्न सक्छ । साथै सबै देशमा एकै किसिमकोमिस्रित खोपहरु (combination vaccines) को पनि प्रयोग हुँदैन र सबैतिर जम्मै खोपहरु चाहिन्छन् भन्ने पनि हुँदैन ।

खोप र एचआइभी

साधाणतया एचआईभी भएका शिशु एवं वयस्कलाई अरु मानिसहरुलाई चाहिने जस्तै खोपहरु चाहिन्छन् । केहि अवस्थाहरुमा एचआईभी भएका बच्चा वा वयस्कलाई अतिरिक्त डोज आबश्यक पर्न सक्छ । जस्तोकी दादुराको खोप ।

केहि खोपहरु (बिसिजि, एमएमआर, वपिभि) लागाउनुपूर्व शिशु स्वस्थ छ कि छैन हेर्नुपर्छ । तर खोप लिनुपूर्व नै एचआईभि उपचारको औषधि सुरु गरिसकेको हुनुपर्छ । एचआईभिको उपचारले शरिरको रोग प्रतिरोधात्मक प्रणालीलाई बलियो बनाउँछ । आमालाई एच आई भि भएपनि बिसिजि खोप जन्मनासाथ नै दिनु सुरक्षीत हुन्छ । तर पनि बच्चा ठूलो भईसकेको छ र उसलाई एचआईभि छ भने पहिला एचआईभिको उपचार गर्नुपर्छ ।

खोप र गर्भाबस्था

नेपालमा प्रत्येक गर्भवती महिलाले धनुष्टंकारको खोप लगाउँछिन् ।

- रुबेला (German measles) खोप बच्चा वा गर्भाबस्था अघि महिलालाई दिनुपर्छ किनकी गर्भवती महिलाको रुबेला शिशुको लागि खतरनाक हुन्छ ।
- बर्षदिनमा दोहर्याउने गरी सबैलाई धनुष्टंकार (टिटानस) को खोप एक्लै वा मिस्रित खोप (combination vaccine) को रुपमा दिइन्छ । महिलाले हालसालै धनुष्टंकार बिरुद्धको खोप पहिले नलगाएको भए उनलाई गर्भाबस्थामा खोप दिनु पर्छ ।
- बिसिजि वा दादुराको खोप जस्ता केहि खोपहरु गर्भाबस्थामा लगाईंदैनन् । त्यसकारण खोप लगाउनुपुर्व महिला गर्भवती भए नभएको जानकारी लिनुपर्छ ।

किशोरी अवस्थामै धनुष्टंकार लगाइसकेमा पछि गर्भाबस्था र सुत्केरी अबस्थामा धनुष्टंकारबाट हुँदैन र शिशु पनि धनुष्टंकारबाट बच्छ ।

अभिलेख राख्ने

खोपहरुको नाम र लगाएको मिति देखाउने खोप कार्ड वा कुनै कागजपत्र सम्बन्धित ठाउँ (खोप केन्द्र, अस्पताल) बाट लिनुपर्छ र त्यसलाई सुरक्षित साथ राख्नुपर्छ । आजकल बच्चाहरुलाई यस्तो अभिलेख विद्यालयमा भर्ना गर्दा चाहिन्छ । ठूलालाई काममा विदेश भ्रमण गर्दा चाहिनसक्छ । त्यसैगरी स्वास्थ्य कार्यकर्तालाई पहिले लिईसकेको र अब लिन बाँकि खोपहरुको बारेमा देखाउनुपर्दा पनि चाहिन्छ । नेपालमा प्रत्येक शिशुलाई यस्तो कार्ड दिइन्छ ।

खोप अभिलेख				
खोप	**खोप दिएको मिति**			**सही**
बि सि जि BCG				
डिपिटि + हिब + हेपाटाइटिस बि DPT + HIB + Hep B				
पि सि भि – १० PCV - 10				
पोलियो OPV				
दादुरा + रुबेला Measles				
एम एम आर MMR				
ठेउला Chickenpox				
मेनिङ्गो ए सि Meningo AC				
टाईफाइड Typhoid				
हेपाटाइटिस ए Hep A				
जापानिज इन्सेफलाइटिस JE				
न्यूमो – १० Pneumo - 10				
अन्य				

प्रचलित खोपहरु

धेरैजसो देशहरुमा यि रोगहरु बिरुद्धका खोपहरु उपलब्ध छन्:

- क्षयरोग (टिबि)
- टिटानस
- भ्यागुते रोग
- लहरेखोकी (पर्टुसिस)
- हेपाटाइटिस बि
- हेमोफिलस ईन्फ्लुएन्जा टाईप बि, जसले धेरै रोगहरु लगाउंछ
- पोलियो
- रोटाभाइरस, नवजात शिशु र साना वालबच्चाहरुमा झाडापखालाको कारक
- निमोकोकस, जसले निमोनिया र अन्य संक्रमणहरु गराउंछ
- दादुरा
- रुवेला (German measles)
- ह्युमन प्यापिलोमा भाइरस (एचपिभि), जसले पाठेघरको मुखको क्यान्सर गराउँछ

निम्न रोग बिरुद्धका खोपहरु उपलब्ध छन्:

- हैजा– नेपालमा अहिले यो दिइन्न ।
- मेनिन्जोकोकल संक्रमण
- पहेंलो ज्वरो (यलो फिवर)– नेपालमा चाहिन्न ।
- जापानिज इन्सेफलाइटिस
- Tick-borne encephalitis
- हेपाटाइटिस ए
- ठेउला
- इन्फ्लुएन्जा
- टाइफाइड
- रेबिज (कुकुरले टोकेपछि दिने)

डिपिटि (DTaP, Tdap समेत) ले भ्यागुते रोग, लहरेखोकि, धनुष्टंकारबाट बचाउँछ ।	
डिपिटि खोपले ३ वटा रोग लाग्नबाट जोगाउँछ । ठूला बच्चाहरुलाई प्रायः डिपिटिको ३ वटा बुष्टर सुईहरु वा भ्यागुते रोग र धनुष्टंकार (Td, Dt) बाट जोगाउने मिस्रित खोप लगाईन्छ । डिपिटिका ६ वटै डोजहरु (३ वटाको शृङ्खला र ३ वटा बुष्टर) लगाएमा धनुष्टंकारबाट दश वर्षसम्म सुरक्षा हुन्छ ।	भ्यागुतेरोगले बिषेशगरी बच्चाहरुलाई असर गर्छ र सास फेर्न नै नसकिने गरी घाँटी सुन्निन्छ । लहरेखोकीमा सास फेर्दागाह्रो हुन्छ । धेरैखोकि लाग्छ । बच्चाहरुको लागि त खतरनाक हुन्छ । धनुष्टंकार (टिटानस) पनि घातक हुन्छ । शरिरमा काटिएर वा घाउबाट यो कसैलाई पनि हुनसक्छ । आमालाई खोप नलगाईए नवजात शिशुलाई यो हुनसक्छ । तर आजकल नेपालमा सबै गर्भवतीलाई धनुष्टंकार विरुद्ध सुइ लगाइन्छ ।
हेपबि (HBV पनि) ले हेपाटाईटिस बिबाट सुरक्षा दिन्छ	
६ महिनाको उमेरसम्ममा शिशुलाई सुईहरुको ३ वा ४ वटाको शृङखला (सिरिज) दिईन्छ । • शिशुअबस्थामा नलगाईएको खन्डमा ठूला बच्चा र वयस्कहरुलाई हेपबि सुई ३ वटा लगाउनु पर्छ ।	हेपाटाईटिस बि ले कलेजोमा गम्भिर समस्याहरु ल्याउँछ र कहिलेकाँहि कलेजोको क्यान्सर समेत हुन्छ । शिशु जन्मिदा आमाबाट बच्चामा वा असुरक्षित यौनसम्मर्कबाट वा संक्रमित सुईहरुबाट यो सर्नसक्छ ।
दादुरा, एमआर, एमएमआर खोपहरुले दादुरा लाग्नबाट जोगाउँछ्	
यस खोपलाई मिश्रित खोप अर्थात एमआर (Measles, Rubella) वा एमएमआर (Measles, Mumps, Rubella) को रुपमा दिईन्छ । बच्चाहरुलाई कम्तिमा २ वटा डोजहरु दिईन्छन् । • दादुराको प्रकोपको समयमा ६ महिनासम्मका शिशुहरुलाई पनि खोप दिईन्छ । त्यसपछि उनीहरुलाई सामान्य २ डोजहरु दिईन्छ । • एचआईभि संक्रमित बच्चालाई पनि २ वा कहिलेकाहिं ३ वटा सुईहरु चाहिन्छ । यसको बारेमा स्वास्थ्यकर्मीले सल्लाह दिन्छन् ।	बच्चाहरुमा दादुरा सजिलै फैलन सक्छ र त्यसको कारणले फोकाहरु देखा पर्ने, ज्वरो आउने र खोकि लाग्ने हुन्छ । उपचार नगरेको खण्डमा यसले झाडापखाला लाग्ने, आँखा वा कानको संक्रमण हुने, अन्धोपन हुने वा ज्यान नै जानसक्ने हुन्छ ।
एचपिभि खोपले ह्युमन प्यापिलोमा भाईरसबाट जोगाउँछ	
उमेर अनुसार किशोरीहरुलाई २ वा ३ वटा सुईहरु चाहिन्छन् । • पहिलो सुई ९ वा १० बर्षको उमेरमा दिईन्छ र त्यसको ६ महिनापछि दोस्रो दिईन्छ । १५ बर्ष वा सोभन्दा माथिका महिलाहरुको हकमा पहिलो सुई दिईसकेपछि दोस्रो सुईको लागि ४ हप्ता कुर्नुपर्छ भने तेस्रोको लागि १२ हप्तासम्म कुर्नुपर्छ । (नेपालमा केही ठाउँमा यो खोपको शुरुवात गरिएको छ ।)	यस खोपले महिलाहरुलाई पाठेघरको मुखको क्यान्सर र पुरुषहरुलाई पनि केहि क्यान्सरबाट सुरक्षा दिन्छ । यो विशेषगरी किशोरीहरुलाई दिइन्छ ।

केहि क्षेत्रमा मात्रै प्रयोग हुने एवं केहि मानिसहरुलाई मात्रै आबश्यक खोपहरु

जापानिज इन्सेफलाइटिस

जापानिज इन्सेफलाइटिस लामखुट्टे मार्फत सर्ने एक किसिमको भाईरस हो जुन एशियाका केहि क्षेत्रमा फैलिने गरेको छ । खोप अभियानहरुले शुरुमा १५ बर्ष उमेर मुनिका सबै बालबालिकालाई सामावेश गर्नुपर्छ । त्यसपछि नयाँ शिशुहरुलाई मात्रै खोप दिए पुग्छ । बच्चालाई १ वा २ वटा सुईहरु लगाउनुपर्ने हुन्छ ।

ठेउला

यसको खोप लिएपछि कहिलेकाहिं बढी उमेरका बच्चा र वयष्कहरुलाई पनि यो सुइ दिईन्छन् ।

रेबिज

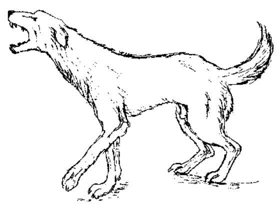

रेबिज जनावरहरु विशेषगरि कुकुर वा चमेरोहरुबाट सर्ने घातक भाइस हो । नेपालमा यसको कारणले वर्षमा १००० जना जति मानिस मर्छन् । सबै कुकुरहरुलाई एन्टी रेबिज बिरुद्धको खोप दिएमा मानिसहरुलाइ यसको जोखिम कम हुन्छ तर गल्लीका भुस्याहा कुकुरलाई कसैले पनि सुई दिदैन । रेविज प्रभावित जनावरले कसैलाई टोकेमा उसलाई तुरुन्तै रेविज खोपको सुई दिनुपर्छ । टोकेको ठाउँमा कम्तिमा १५ मिनेटसम्म साबुनपानीले राम्रोसँग पखाल्नु महत्वपूर्ण हुन्छ । नेपालमा अहिले विभिन्न जिल्ला अस्पतालमा यो सुई सित्तैमा दिइन्छ ।

स्वास्थ्य कार्यकर्ताः दायित्व ब्यक्ति

बच्चाको लागि उपयोगि खोप लगाउने अभियानमा महत्वपूर्ण भूमिका स्वास्थ्य कार्यकर्ताले खेल्छन् । गाउँघरमा स्वास्थ्य कार्यकर्ताको सल्लाह सबैले सुन्छन् । स्थानियहरुले खोप कार्यक्रम कहिले हुन्छ भन्ने कुरा स्वास्थ्य कार्यकता र महिला स्वयं सेविकाबाट र रेडियोबाट पनि थाहा पाउँछन् ।

स्वास्थ्य केन्द्र वा क्लिनिकमा कार्यरत स्वास्थ्य कार्यकर्ताः

- बालबालिकाका आमाबाबुसँग राम्रो ब्यवहार गर्नुपर्छ । उनीहरुले प्रश्न सोध्दा नम्र भएर जानकारी दिनुपर्छ ।
- सुई लगाउँदा शिशु रुन्छ । सुई लगाउँदा शिशुलाई फकाउनु पर्छ ।
- स्वास्थ कार्यकर्ताले खोप लगाउनु अघि खोपको र त्यसको आबश्यकताको बारेमा परिबारलाई भन्नुपर्छ । सुई लगाएपछि सामान्य ज्वरो आउने वा पाखुरा दुख्न सक्छ । भने त्यसको बारेमा भन्नुपर्छ ताकि बच्चाको आमाबाबुले चिन्ता नलिउन् । एलर्जि वा अन्य कुनै खतराको लक्षण देखा परेमा के गर्ने भन्ने बारेमा आमाबाबुलाई भन्नुपर्छ ।

- क्लिनिकमा आबश्यक खोपहरु सकिए परिवारलाई फेरी कहिले आउने सल्लाह दिनुपर्छ । क्लिनिकमा सूचना टाँस गर्नुका साथै खोप कार्डमा पनि लेखिदिनुपर्छ ।
- खोप कार्डलाई नहराओस भनेर आमाबुबालाई सचेत गराउनु पर्छ ।

स्वास्थ्य क्लिनिकमा खोप लगाउँदा चाहिने साधनश्रोतहरु पर्याप्त नभए मानिसहरु खोपको लागि पछि फर्केर नआउन सक्छन् । त्यसकारण सरकारबाट जनशक्ति र साधनश्रोतमाग्नु पर्छ ।

समूदायमा परिवारलाई खोप लगाउन प्रोत्साहित गर्नेः

- नेपालमा अहिले धेरै ठाउँमा खोप लगाउँने व्यवस्था छ ।
- तर शिशुले खोप लगाउन नआए त्यसको कारण पत्ता लगाउने कोशिश गर्नुपर्छ । नेपालमा अहिले
- शिशुको घरमा गएर स्वास्थ्य कार्यकर्ताले नआएको कारण सोधेर खोप लगाउन प्रेरणा दिन्छन् ।
- बालबालिकाहरुलाई खोपको फाईदाको बारेमा विद्यालयमा पनि जानकारी दिनुपर्छ । उनीहरुले सिकेमा घरमा आफ्ना भाईबहिनी, परिवारका अन्य सदस्यलाई पनि सिकाउँछन् ।

स्वास्थ्य कार्यकर्तालाई समूदायको बारेमा राम्रो ज्ञान हुनुपर्छ । सबै बालबालिकाहरुले आबश्यक खोपहरु पाउन भनेर समुदायमा छलफल गर्ने र विभिन्न आम सञ्चारबाट पनि यसको बारेमा जानकारी दिनुपर्छ । नेपालमा बालबालिकालाई खोप लगाउँदा आम सञ्चारबाट खबर दिने चलन छ ।

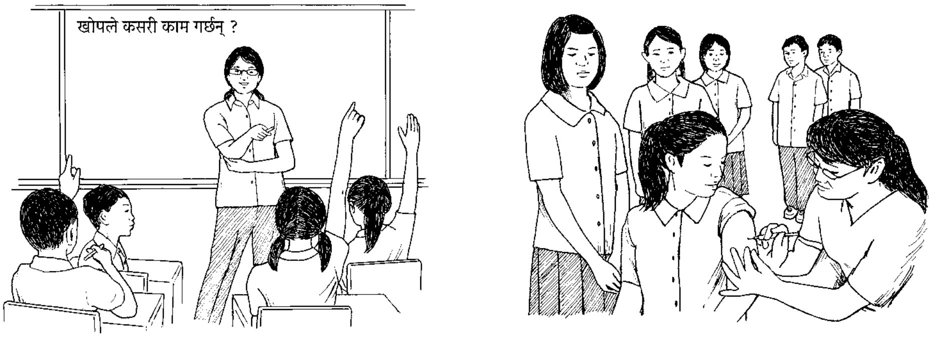

खोपको उपयोगिताको बारेमा र तिनले काम गर्ने तरिकाको बारेमा विद्यालयले आफ्ना विद्यार्थीहरुलाई सिकाउनुपर्छ । खोप कार्यक्रमहरु पनि विद्यालयमा आयोजना गर्न सकिएमा बालबालिकाहरुलाई समेट्न सहज हुन्छ ।

जनसहभागिताः समानताको लागि खोप

पहिले अनेक रोगले मानिसहरू मर्थे तर अहिले कतिपय रोगहरु खोपहरुको कारणले निकै कम भईसकेका वा उन्मुलन नै भईसकेका छन् । जस्तो शितला (विफर) । खोपहरु नेपालमा निशुल्क पाइन्छ । नेताहरुले पनि समुदायले असुरक्षित पिउने पानी, सरसफाईको समस्या र खोपहरुको अभाव जस्ता स्वास्थ्य कमजोर बनाउने समस्याहरु नहोस् भनेर समाधानको लागि निरन्तर दवाव दिईरहनुपर्छ ।

खोपको ब्यवस्थापन

खोपहरुको लागि उपयुक्त तापक्रम (चिस्यान) कायम राख्ने

खोपहरुलाई उपयुक्त तापक्रममा राख्नु जरुरी हुन्छ, नत्र ती विग्रन्छन् ।

खोपहरु लगाउँदा प्रयोग गरिने तरल पदार्थहरू एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा लैजाँदा कुन खोपलाई कति तापक्रममा राख्नुपर्छ भन्ने कुरा जान्नुपर्छ । साधारणतया खोपहरुलाई ८ डिग्रि सेन्टिग्रेड भन्दा कम र २ डिग्रि सेन्टिग्रेड भन्दा बढी तापक्रममा राखिन्छ ।

बिसिजि र एमएमआर जस्ता केहि खोपहरु सूर्यको प्रकाश र घरभित्रकै चम्किलो प्रकाशबाट जोगाउनुपर्छ ।।

खोप लगाउन तालिम प्राप्त ब्यक्तिहरुलाई त्यसरी मिसाईएको खोप कति घन्टासम्म उपयोग गर्ने बारेमा थाहा हुन्छ ।

ज गर्न सकिने खोपहरुः

दादुरा

एमआर

एमएमआर

बिसिजि

जापानिज इन्सेफलाइटिस

धेरै चिसोमा राख्न पर्ने तर फ्रिज गर्न नमिल्ने खोपहरुः

हेपाटाइटिस बि (हेप बि)

हिब (झोल)

एचपिभि (ह्युमन प्यापिलोमा भाइरस)

आईपिभि (इनएक्टिवेटेड पोलियो भाइरस)

न्युमोकोकल

टिटानस (DT, Td)

खोप लगाएपछि फोहरको उत्तरदायित्व

फोहरमैलाको उपयुक्त तरिकाले विसर्जन गर्ने कुरामा कहिलेकाहिं खोप अभियानको ध्यान पुग्दैन । प्लाष्टिकको खोल, सुई र अन्य सामग्रिहरु बालबालिकाहरुले टिप्न सक्ने ठाउँमा राख्नु हुँदैन । त्यतिकै छोडेमा अथवा जलाएमा वा असुरक्षित तवरले गाडेमा जनस्वास्थ्य एवं वातावरणको लागि समस्या हुन्छ । तसर्थ खोप कार्यक्रमले फोहरमैलाको सुरक्षित विसर्जनको योजना समेत बनाउनुपर्छ ।